УДК 37. 159.923.2

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ

Ірина Мося,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
фахової передвищої освіти Інституту
професійної освіти НАПН України,
https://orcid.org/0000-0001-7641-3352
e-mail: mosyaira@ukr.net

Анотація. У статті розглядаються поняття самопізнання, самоспостереження, саморегуляції, самосвідомості, самоконтролю та самооцінки як складових процесу саморозвитку особистості. Особлива увага приділяється феномену самовдосконалення, що трактується як усвідомлена форма розвитку людини, яка здійснюється з власної ініціативи та характеризується цілеспрямованістю, суб'єктивністю, неперервністю та творчою природою. Особлива увага приділяється науково обґрунтованому підходу до процесу самовдосконалення, що має здійснюватися відповідно до певних принципів і правил.

Ключові слова: принципи, саморозвиток, викладач фахового коледжу, безперервна освіта, професійна діяльність, інтелектуальний творчий потенціал.

GENERAL PRINCIPLES OF PERSONAL SELF-DEVELOPMENT FOR VOCATIONAL COLLEGE EDUCATORS

Irina Mosya,
PhD in Pedagogical Sciences, Senior Research
Associate of the Institute of Vocational Education
of the NAES of Ukraine

Abstract. The article examines the concepts of self-knowledge, self-observation, self-regulation, self-awareness, self-control, and self-evaluation as integral components of the process of personal self-development. Particular attention is given to the phenomenon of self-improvement, which is interpreted as a conscious form of human development carried out on one's own initiative and characterized by purposefulness, subjectivity, continuity,

and creative nature. Special emphasis is placed on a scientifically grounded approach to the process of self-improvement, which should be implemented in accordance with certain principles and rules.

Keywords: principles, self-development, vocational college teacher, lifelong education, professional activity, intellectual and creative potential.

У сучасних наукових працях учені все частіше застосовують такі поняття, як: «самопізнання», «самоспостереження» «саморегуляція», «самосвідомість», «самоконтроль», «самооцінка» тощо. Ці та інші «самості» певним чином взаємопов'язані, вони прямо чи опосередковано входять в *саморозвиток* людини – процес цілеспрямованого впливу особистості на себе з метою вироблення чи шліфування фізичних і моральних якостей, сутнісних сил, духовної сфери, активізації здібностей, нахилів і формування необхідних для життєдіяльності, а також для самореалізації нових знань, умінь і навичок (Журба, 2022). Із саморозвитком дуже тісно пов'язане поняття «*самовдосконалення*». Найчастіше самовдосконалення розуміють як осмислену форму розвитку особистості (самовдосконалення особистості детермінує її розвиток); це процес, що відбувається з власної ініціативи людини, усвідомленням значення (самоцінності) та змісту власної діяльності; характерними рисами процесу самовдосконалення є: усвідомленість, цілеспрямованість, інтимний характер, суб'єктивність, цілісність, неперервність, соціальна зумовленість, діяльнісна та творча природа, багаторівневість, неповторність, безкінечність (Уйсімбаєва, 2016).

Актуальність дослідження принципів, правил, особливостей самовдосконалення викладачів фахових коледжів детермінується багатьма факторами. Зважаючи на те, що обсяг наукової інформації подвоюється вже через 8-10 років (а в певних галузях через декілька років і навіть місяців), опанування викладачами інноваційними знаннями має здійснюватися безперервно. Безперечно, щоб викладачі коледжу успішно виконували свої функції – освітню, організаторську, виховну, технічну, управлінську тощо – вони мають весь час працювати над собою, підвищувати свій інтелектуальний і творчий потенціал, вивчати основи науково-педагогічних досліджень, принципи інклюзивної освіти, основи екології, розширювати свій культурний світогляд.

Отже, самовдосконалення викладачів фахових коледжів диктується потребою в безперервному, цілеспрямованому поповненні

різнобічних знань, розвитку сучасних умінь і навичок, необхідних для успішної педагогічної діяльності, кар'єрного зростання. І цей процес має бути керованим, здійснюватися не спонтанно, інтуїтивно, а на науковій основі, з дотриманням певних принципів і правил. Зазначені положення і визначили *мету* нашої розвідки: схарактеризувати загальні принципи цілеспрямованого саморозвитку викладачів фахових коледжів.

Варто зазначити, що у перебігу самопізнання, самовдосконалення кожна людина, зокрема педагог, має неодмінно напрацювати якісь правила, прийоми, вимоги до свого саморуху. Такими «правилами для себе» користувалися відомі українські учені, педагоги, митці, зокрема: Г. Сковорода, Т. Шевченко, М. Пирогов, І. Франко, М. Грушевський, В. Винниченко, В. Вернадський, М. Коцюбинський, С. Корольов, І. Сікорський, І. Миколайчук, О. Довженко, К. Малевич, М. Амосов, В. Сухомлинський та ін.

Відомий німецький філософ XIX століття (Гегель, 2014) який створив систематичну теорію діалектики, стверджував, що все існує лише в розвитку, в русі. Джерелом, основою, опертям такого розвитку – є протиріччя, яке має розв'язуватися у процесі саморуху, самовдосконалення людини. При цьому саме пізнання особистістю самої себе, своїх сил, здатностей і можливостей виступає засобом подолання людських вад, є тим вектором, що спрямовує особу на саморух, на розвиток задатків, здібностей і властивостей через самовдосконалення. Доречно додати, що (Гегель, 2014) досяг вершин науки завдяки самовдосконаленню, цілеспрямованому розвитку своїх задатків, за якими не відрізнявся від ровесників. Коли він закінчив курс кандидатом богослів'я, то в атестаті було вказано: має хороші здібності, але мало знань, а в філософії може бути названий ідіотом.

Подібні думки виголошував і мандрівний український філософ, поет (Сковорода, 2011). Мислитель розробив концепцію «троїстого самопізнання», опертям якої були положення про пізнання себе як особи (*individuum*), як громадянина (*in statu*) та як, власне, людини (*in genere*) (*«Кожен мусить пізнати свій народ і себе в ньому»*). Зміст людського життя філософ вбачав у самопізнанні, якого він прагнув досягти у діалозі з іншими людьми та у розмові зі своїм «Я». Пошук істини, смислу життя мислитель сконцентрував у відомому вислові «*Пізнай самого себе*» – невидима людська натура не може сприйнятися органами чуття, для заглиблення в себе, для пізнання себе як особи потрібні інтелектуальна інтуїція, осяяння.

Прикладом свідомої, планомірної роботи над собою, взірцем організації власного самовдосконалення був видатний український педагог-мислитель К. Ушинський (Мося, 2024). У його щоденнику (1 лютого 1845 р.) виписано «*рецепт*» самовдосконалення як перелік визначених для себе «*правил*», зокрема: *1. Спокій досконалий, принаймні, зовнішній. 2. Прямота у слова та вчинках. 3. Обміркованість дій. 4. Рішучість. 5. Не говорити про себе без потреби жодного слова. 6. Не проводити час несвідомо; робити те, що хочеш, а не те, що станеться. 7. Витрачатися лише на необхідне чи приємне, а не за пристрастю витрачати. 8. Щовечора сумлінно давати звіт у своїх вчинках. 9. Ні разу не хвалитися ні тим, що було, ні тим, що є, ні тим, що буде. 10. Нікому не показувати цей журнал.*

У свою чергу, В. Сухомлинський у книзі «Сто порад учителеві» (Мося, 2024) наводить цікаві правила-поради *«Як виховати самодисципліну в розумовій праці».* Таких правил видатний педагог наводить п'ятнадцять. Вони для учнів старших класів, але актуальні і для педагогічних працівників, зокрема: 1) якщо хочете, щоб у вас було достатньо часу, щоденно читайте; 2) умійте слухати вчителя… конспектуйте лекції з найважливіших тем – незалежно від того, чи є матеріал у підручнику; 3) починайте робочий день рано вранці, години о шостій. Вставайте в 5 годин 30 хвилин, зробіть зарядку, випийте стакан молока з хлібом, починайте роботу; 4) умійте визначити систему своєї розумової праці. Йдеться про співвідношення головного і другорядного. Головне треба уміти розподілити в часі так, щоб воно не відсовувалося на задній план другорядним. Головним треба займатися щодня; 5) умійте створювати собі внутрішні стимули. Багато що в розумовій праці не настільки цікаво, щоб виконувати з великим бажанням. Часто єдиним рушійним стимулом є лише *треба*. Починайте розумову саме з цього; 6) умійте обмежувати коло читання, виключати з нього те, що може порушити режим праці; 7) умійте самому собі сказати: *ні*. Умійте виявляти рішучість: у багатьох з цих видів діяльності поміщені спокуси, які можуть принести вам велику шкоду; 8) не витрачайте часу на абищиці – пусту балаканину, марне проведення часу; 9) учіться полегшувати свою розумову працю в майбутньому, тобто створювати резерв часу для майбутнього; 10) для кожної роботи шукайте найраціональніші прийоми розумової праці. Уникайте трафарету і шаблону; 11) розумова праця не може бути успішною, якщо вам заважатимуть. У години зосередженої розумової праці кожен повинен працювати цілком самостійно; 12) розумова праця вимагає

чергування математичного й художнього мислення; 13) умійте позбутися поганих звичок; 14) завтра – найнебезпечніший ворог працьовитості. Ніколи не відкладайте на завтра якусь частину роботи, яку треба виконати сьогодні; 15 не припиняйте розумової праці ніколи.

Отже, напрацьовані мислителями, ученими вимоги до стратегії саморозвитку на перспективу мають універсальний характер, загальнолюдську цінність, і визначені як *принципи* самовдосконалення. Тактику діяльності, поведінки людини щодо власного саморуху називають *правилами* самовдосконалення. Основними, загальними принципами саморозвитку особистості викладача фахового коледжу визначаємо такі приписи:

Принцип *цілісності* (системність самовдосконалення). Якщо процес самовдосконалення особистості розглядати як певну діяльність, то в узагальненому вигляді маємо орієнтуватися на систему послідовних дій – орієнтовних, виконавчих, контрольних (Онаць & Топузов, 2019). Відповідно, складниками самовдосконалення викладача є такі «самості»: *самопізнання, самоаналіз, самооцінювання, самовизначення, самоствердження, самоорганізація, самоконтроль тощо*. Оскільки самовдосконалення передбачає цілеспрямоване формування нероздільних, взаємопов'язаних компонентів (особистісного – потреби, мотиви, цінності, якості, властивості, риси особистості; професійного – професійні знання, уміння, навички, інші компетентності), то, природно, викладачеві слід знати власний рівень розвитку своїх можливостей. Мова про *самопізнання* як вивчення самого себе, своєї внутрішньої сутності у процесі діяльності. Саме самопізнання є основою розвитку самосвідомості людини, усвідомлення себе суб'єктом, що відрізняється від інших.

Основним правилом реалізації принципу цілісності, системності самовдосконалення є суворе дотримання викладачем послідовності етапів саморуху (*самоусвідомлення та прийняття рішення здійснювати процес самовдосконалення; планування та розроблення програми самовдосконалення; неперервна самостійна діяльність щодо реалізації запланованих завдань; самооцінка, самоконтроль та саморегуляція діяльності самовдосконалення*), у яких і самопізнання, і самопереконання, і самооцінювання, і самоконтроль та інші здатності саморозвитку особистості підпорядковуються основним цілям підвищення рівня власного професіоналізму.

В основі виокремлення принципу *безперервності* самовдосконалення викладача фахового коледжу лежить педагогічна

закономірність, обґрунтована швейцарським психологом і філософом (Піаже, 2022): «*Пізнавальний розвиток ніколи не починається з нуля, це послідовний процес закономірної зміни стадій, кожна з яких ґрунтується на попередній і виступає основою для наступної*». Крім того, неперервна освіта, освіта впродовж життя *(lifelongeducation),* (або його синонімічні поняття «неформальна освіта» (*non-formaleducation*), «продовжена освіта» (*continuingeducation*), «рекурентна освіта» (*recurrenteducation*), освіта, що знаходиться «поза школою» (*out-ofschooleducation*) є одним з компонентів європейської соціальної моделі, освітньою концепцією, яка позиціонує процес самостійного формування знань, умінь, навичок, інших компетентностей як в інтересах особистісного, соціального розвитку, так і задля працевлаштування. До правил реалізації принципу безперервності відносять такі вимоги: не відкладай на завтра те, що маєш зробити сьогодні; складай план самовдосконалення, щодня підводь підсумок виконаного, роби самозвіт; усувай причини невиконання запланованого; заведи щоденник, записуй творчі ідеї, думки, наміри, намічай перспективи («незаписана думка – втрачена думка!»).

Принцип *науковості* є одним із найважливіших приписів самовдосконалення викладача, він передбачає опору на теоретичні основи педагогічної діяльності (Онаць & Топузов, 2019). В основі цього принципу лежить об’єктивна закономірність: науковий світогляд можливо сформувати лише на основі засвоєння системи знань про природу, суспільство і психіку людини. Принцип науковості ставить низку вимог до змісту і методів самовдосконалення. Він вимагає, щоб матеріал для самоосвіти добирався на суворо науковій основі; у процесі самоосвітньої діяльності у викладачів розвивався діалектичний підхід до пізнання предметів і явищ, розвивалося діалектичне мислення; у методах самоосвіти відбивалися методи наукового пізнання, які розвивають критичне мислення і стимулюють їх до пошукової та творчої діяльності; під час самоосвітньої діяльності вартує опановувати лише науково-вірогідні, перевірені практикою знання, щоб не допускалися різного роду перекручування чи спрощення (в Інтернеті багато псевдонаукових теорій!); під час виконання науково-педагогічних досліджень вживалися прийняті в науці символіка, позначення, формулювання, розмірності.

Принцип *особистісно-індивідуального* підходу декларує вкрай важливі вимоги щодо урахування індивідуальних особливостей, інтересів, потреб і мотивів самовдосконалення усіх педагогічних

працівників коледжу, але особливо важливим цей припис є для молодих викладачів, які розпочинають оволодівати педагогічною майстерністю. При цьому, насамперед, має враховуватися професійний і соціальний досвід викладача, обсяг знань (з педагогіки, психології, методики навчання, наукової галузі, що викладається тощо); рівень його професійної компетентності (часто викладачі-початківці не мають педагогічної освіти, залучаються з виробництва); особистісні якості і риси характеру. Це відображається, насамперед, у проєкті програми самовдосконалення викладача, у змісті тих знань, якими має оволодіти викладач, у специфіці форм, методів, засобів самоосвітньої діяльності, способів самооцінки та самоконтролю результатів саморозвитку та ін.

Відтак, самовдосконалення особистості не може організовуватися шаблонно, бути однаковим, стереотипним для пересічного педагогічного працівника коледжу: особистісний і професійний саморозвиток кожного викладача має розбудовуватися за індивідуальною освітньою траєкторією. Вказану стратегію особистісного розвитку усіх, хто навчається, Закон України «Про освіту» визначає як «персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб’єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання». Сьогодні і викладачі загальноосвітніх дисциплін, і викладачі професійної підготовки мають можливість широкого доступу до сучасної науково-педагогічної інформації (сайти електронних бібліотек вітчизняних і зарубіжних університетів, наукових та науково-методичних установ, культурно-освітніх центрів тощо), обмінюватися педагогічними ідеями, методиками, технологіями, зокрема в методичних об’єднаннях, підвищувати рівень своєї професійної компетентності засобами чисельних дистанційних курсів. Вони можуть самостійно вибирати форми, напрями, заклади й установи підвищення кваліфікації та стажування відповідно до власних інтересів і потреб; отримувати доступ до платформ, на яких розміщується освітній контент; підтримувати контакти з колегами в Україні та закордоном для участі в спільних наукових та освітніх заходах (Курок, 2022).

Варто вказати, що у педагогічній науці напрацьовано багато інших принципів самовдосконалення викладача, зокрема: принцип практичної спрямованості, який покликаний реалізовувати зв’язок

самоосвіти з професійною діяльністю педагогічного працівника; принцип самостійності і добровільності, який відображає ступінь усвідомленості педагогічним працівником необхідності самоосвітньої діяльності; принцип систематичності та наступності, спрямований на розгляд процесу самовдосконалення як системи, у якій послідовно ускладнюється зміст, удосконалюються методи, форми самоосвітньої діяльності; принцип комплексності, який вимагає інтегрувати зміст різних наук (психологія, педагогіка, методика навчання, основи педагогічної майстерності) задля ефективного здійснення самоосвіти; принцип соціальної детермінації, покликаний враховувати вимоги до педагогічної діяльності викладача з боку держави та суспільства; принцип гуманізації, який вимагає поважати особистість педагогічного працівника, повсякчас сприяти розвитку його таланту, творчих здібностей; принцип мотиваційної основи, який вимагає застосування різних форм стимулювання та заохочення педагогічного працівника щодо самовдосконалення; принцип актуальності, гласності й наочності результатів самоосвіти (Онаць і Топузов, 2019)*;* принцип *пріоритету самостійності,* який забезпечує цілеспрямоване формування власного, індивідуального стилю педагогічної діяльності завдяки самостійному вибору викладачем змісту, форм, методів, технологій, програм саморозвитку та підвищення кваліфікації (Кабиш, 2023); принцип *мережевої взаємодії:* сучасні електронні освітні ресурси, засоби мережі Інтернет (чат, веб-форуми, телеконференції) підвищують ефективність і якість самоосвітньої діяльності викладача (Radkevych et al., 2025)*;* принцип *зв'язку теорії з практикою,* покликаний змістити акцент самоосвітньої діяльності педагогічного працівника з накопичення теоретичних знань на досягнення кінцевих результатів самоосвіти, розвивати саме компетентності, здатності творчо здійснювати педагогічну діяльність (Курок, 2022) та ін.

Висновки. Принципи самовдосконалення викладача взаємопов'язані між собою і взаємозумовлені, а наслідування їх є необхідною умовою успіху особистісного і професійного зростання. Варто пам'ятати, що недотримання у процесі самоосвіти, самовиховання певного принципу ускладнює реалізацію інших і призводить до зниження загальної ефективності розвитку професіоналізму викладача фахового коледжу. Подальші наукові розвідки будуть присвячені обґрунтуванню методичної системи цілеспрямованого розвитку професійної компетентності викладачів фахових коледжів.

Список посилань

Журба, К. О. (2022). Смисложиттєві цінності підлітків в умовах війни. In *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2021 рік (10)* (с. 61–65). НАІР. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732607

Кабиш, М. (2023). *Розвиток педагогічної майстерності викладачів загальноосвітніх дисциплін закладів професійної освіти: теорія і практика.* Видавництво Людмила.

Курок, Р. О. (2022). *Розвиток правової компетентності педагогічних працівників економічних коледжів: теорія і методика.* ТОВ «ЦП КОМПРИНТ».

Лисий, В. (2014). *Діалектика Гегеля: навчальний посібник.* ЛНУ імені Івана Франка.

Онаць, О. М., & Топузов, М. О. (2019). Управління самоосвітою вчителя як пріоритетною формою саморозвитку професійної компетентності в опорному закладі освіти. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки», 9*(38), 133–153.

Radkevych, O., Pryhodii, M., & Radkevych, V. (2025). Artificial intelligence use in assessing the learning outcomes of future engineers. In M. E. Auer & T. Rüütmann (Eds.), Futureproofing engineering education for global responsibility. ICL 2024. Lecture Notes in Networks and Systems (Vol. 1260, pp. 557–564). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-85652-5_55

Сковорода, Г. С. (2011). *Повна академічна збірка творів* (Л. Ушкалов, ред.). Видавництво Канадського інституту українських студій.

Мося, І. А. (2024). Принципи самовдосконалення викладача фахового коледжу: особистісний аспект. У *Професійна освіта в умовах сталого розвитку суспільства: монографія*. Інноваційна професійна освіта, 6 (19), 320–334. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743490

Уйсюмбаєва, Н. В. (2016). Характеристика категорії «самовдосконалення особистості» у психолого-педагогічному контексті. Збірник наукових праць. *Педагогічні науки, 71*(2), 62–66. https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/3619

Психологер. (2024). Теорія когнітивного розвитку Піаже: 4 стадії. https://psyhologer.com.ua/teoriia-kohnityvnoho-rozvytku-piazhe/